

8. Маразыков Т.С. Художественный текст: иликтөө жана окутуу маселелери / Монография – Б.: 2020. -290 бет.
9. Маслова В.А. Лингвокультурология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. - М., 2001. – 208 с.
10. Метафора в языке и тексте / Ответ. ред. В.Н.Телия. – М.: Наука, 1988. – 176 с/
11. Ненашева Т.А. Коннотативная семантика референтно однозначного имени: монография / Т.А. Ненашева. – Н. Новгород, 2012. – 153 с.
12. Сборник пословиц / Сост. Ж. Койчуманов. – Бишкек: [б. и.], 2011. – 580 с.
13. Степанов, Ю. С. Константы: Словарь русской культуры. Опыт исследования [Текст] / Ю. С. Степанов. – М.: Яз. рус. культуры, 1997. – 824 с.
14. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / АН СССР. Ин-т языкознания; – М; Наука, 1986. - 141с.
15. Уали Н. Теоретические основы казакской речевой культуры: филол. илим. док. ...дис. – Алматы, 2007. - 330 б.
16. Фразеологический словарь кыргызского языка / Сост.: Ж.Осмонова, К.Конкобаев, Ш. Жапаров. - Б.: «Имак Офсет», 2015. - 800 с.

УДК:81: 36.016

Айбашова Т. М.

Ош мамлекеттик университети

Айбашова Т.М.

Ошский государственный университет

Aibashova T.M.

Osh State University

ИШ КАГАЗДАРЫН ОКУТУУДА СӨЗ ТҮРКҮМДӨРҮНҮН ОРДУ МЕСТО ЧАСТИ РЕЧИ ПРИ ОБУЧЕНИИ ДЕЛОВЫХ БУМАГ THE PLACE OF A PART OF SPEECH IN TEACHING STYLISTICS

Аннотация: Макала сөз түркүмдөрү, сөз курамындагы мүчөлөрдүн түрлөрү, ошол мүчөлөрдүн сөздүн грамматикалык жана лексикалык маанилерине тийгизген таасирлери, өзгөрүүгө учураган сөздөрдүн стилистикалык оң жана терс маанилери, стилистикалык боёктуулукка ээ болгон сөздөрдүн адабий тилдин функционалдык стилдеринде керектелишин аныктоого арналды. Оң жана терс маани берген, стилистикалык боёктуулукка ээ болгон мүчөлөрдү мисалдар менен көрсөтүп, алардын адабий тилдин функционалдык стилдеринин кайсы биринде керектелери көрсөтүлдү. Максатка жетүүдө мугалимге коюлган талаптар сунушталды.

Аннотация: Статья посвящена определению словосочетаний, видов членов, их влиянию на грамматические и лексические значения слов, стилистическим положительным и отрицательным значениям слов, которые изменились, употреблению слов со стилистической окраской в функциональных стилях литературного языка. Члены с положительным и отрицательным значением и стилистическими нюансами иллюстрировались примерами их потребности в одном из функциональных стилей литературного языка. Представлены требования к учителю для достижения цели.

Annotation: The article is devoted to the definition of phrases, types of members, their influence on the grammatical and lexical meanings of words, stylistic positive and negative meanings of words that have changed, the use of words with stylistic coloring in functional styles. literary language. Members with positive and negative meanings and stylistic nuances were illustrated by examples of their need for one of the functional styles of the literary language. The requirements for the teacher to achieve the goal are presented.

Негизги сөздөр: иллюстрациялык материал, интеграциялык, ментелитеттик, этномаданий, экспрессивдүүлүк, боёктуу сөз, дифференциялык усул.

Ключевые слова: иллюстративный материал; дидактическое средство, интеграционный, духовный потенциал, патриотизм, менталитет, этнокультурный, экспрессивный, научное доказательство, теоретическая подготовка, стилистически окрашенное слово, дифференцированный метод, фундамент знаний.

Keywords: Illustrative material, didactic means, integration, spiritual potential, patriotism, mentality, ethnocultural, expressive, scientific proof, theoretical training, stylistically colored word, differentiated method, knowledge base.

Улуттун урааны, дили, жан дүйнө байлыгы – анын тили. Кыргыз тили мамлекеттик тил макамына ээ болгонунан отуз жылдан көп убакыт өткөнүнө карабастан, учурда тилдин практикалык маанисине талаптагыдай көңүл бурулбай келе жатканы байкалып келүүдө. Мындай шартта ар бир тилдин күйөрман адиси элдин маданияты, келечеги, улуттун наркнасили, билим деңгээли жана улуттук интеллектуалдуулугунун жаңыланышы үчүн аз да болсо өз салымын кошуусу – атуулдук парзы. Андыктан тил үйрөнүп, тилдин керемет касиетин, маңыз-кудуретин терең билип чыгуу үчүн тилибиздин окутулуу деңгээлин жогорулатуу максатында орто мектепте тилдин өнүмдүк бирдиктеринин өз ара өзгөчөлүктөрүн, лексика-семантикалык маанилерин жана стилистикалык боёктуулугун айкалыштыра окутуу иши – бир канча натыйжалуу. Мектеп программасында фонетика, морфология, синтаксистин майда бөлүктөрү ар бир класста жаш өзгөчөлүгүнө жараша тиешелүү бөлүктөрү кыска жана чектелүү берилет [1].

Мында мугалимдин китептеги материалдар менен чектелиши баланын тил жөнүндөгү билиминин түптөлүшүнө жетишсиздик кылат, себеби китеп окуучу үчүн жазылган, ошондуктан мугалим кошумча теориялык, илимий маалыматтарды жөнөкөйлөшүрүп, практикалаштырып, темага тиешелүү мисалдар менен берип, илимийлүүлүк методу аркылуу продуктивдүү тапшырмаларды аткарууга алып чыгуусу аракеттин өнүмдүүлүгүн шарттайт.

Мектепте тилдин ар бир чоң бөлүмүнүн майда бөлүктөрү өз алдынча грамматикалык теманын теориялык маалыматы катары берилет, окуучу теориялык билим алат, рецептивдүү көнүгүүлөрдү аткаруу менен чектелет, бирок ал окуучуну тилдик кызыгуудан алыстатат. Бул учурда тилдин бөлүктөрүн бири-бирнен бөлбөй, үйрөтүлгөн грамматиканын кайсы бөлүмү болбосун контексттеги маанисин, коммуникациялык кырдаалын бирге үйрөтүү окуучунун да, мугалимдин да тил үйрөнүүдөгү жетишкендиги болот. Байкалбаганы менен жаштардын өз тилин үйрөнүүдөн качуусунун негизги себеби да ушул деген ойдобуз.

Мектеп программасында тил бөлүктөрүн бир бүтүн организм катары алып, алардын бири-бирине болгон карым-катышын, аткарган кызматын, өзгөчөлүгүн, тилдин бардык бөлүмдөрүндөгү маанисин класс көлөмүн, билим деңгээлин эске алып, окуучулардын психикасына шайкеш келген ыңгайлуу мисал, көнүгүүлөр менен окутуу иши системалуу,

жеткиликтүү берилсе, тилдин окутуудагы ордун, коомдогу милдетин терең түшүнүп, окуучулардын тилден качуу көйгөйү чечилмек.

5-класста сөз түркүмдөрүн окутууда алардын лексикалык мааниси жана категориялар менен өзгөрүшү жөнүндөгү алгачкы түшүнүк берилет. Ал эми 6-класста сөз жасоонун үч жолу (морфологиялык, синтаксистик жана лексикасемантикалык) берилген, андан сөз түркүмдөрүнө өтөт. Бул учурда окутуу процессинин системалуулук принцибин колдонууга туура келет [2].

Сөз түркүмдөрүн окутууну, адегенде эле кыргыз тилиндеги сөздөрдүн жалпы жонунан маани берүүчү, өзгөчө жана кызматчы сөз түркүмдөрү деп үч чоң топко бөлүп, алардын жалпы саны, бөлүштүрүлүшүнүн себептери, маанилик айырмачылыктары жөнүндө маалымат берип, андан соң ар бир сөз түркүмдөрүнө бөлүнгөн сааттарга жекече көңүл бурулат.

Зат атоочту окутууга киришүүдө, биринчиден, анын лексикалык мааниси, составдык түзүлүшү, конкреттүү жана абстракттуулугу, жандуу, жансыз, энчилүү жана жалпы ат экендиги, экинчиден, морфологиялык белгиси – жөндөлүшү, жакталышы, жак, сан категориялары менен өзгөрүшү, башка сөз түркүмдөрүн жасоо, же зат атоочтун башка сөз түркүмдөрүнөн жасалуу жолдорун (лексикалык мааниси), мүчө уланганда, жөндөлгөндө (грамматикалык) өзгөрүшү тууралуу сөз болот. Үчүнчүдөн, зат атоочтун сүйлөм ичиндеги ордун, контексттеги маанисин синтаксистик кызматы менен чектелбей, класс көлөмүн эске алып, анын стилистикалык маанисине көңүл буруп кетүү зарыл. Мындай аракетин менен мугалим окуучуну сөздү кең чөйрөдө түз, кыйыр мааниде колдонуусуна, сөз байлыгынын өсүшүнө, сезимталдыкка, тапкычтыкка, кеп маданиятына багыттайт. Ошондо баланын дүйнөгө болгон көз карашы, ою, ойлоосу кеңейип, маани берүүчү ар бир сөздүн тыбыш менен мүчөдөн айырмаланып, үч мааниге ээ болорун байкайт, өз алдынчалыкка үйрөнөт. Мисалы, зат атооч сөздөрдүн өзүнө тиешелүү төмөнкүдөй үч маанини ажыраталы:

Лексикалык маани: “жинди” деген сөздү алсак, “акыл-эсинен ажыраган адам”.

Грамматикалык мааниси: зат атооч, жөнөкөй, жалпы ат, жекелик сан, атооч жөндөмөсүндө, жандуу жана конкреттүү зат.

Стилистикалык мааниси: кимдир бирөөгө карата сүйлөшүү стилинде үч түрдүү мааниде: а) эркелетүү, же тамашалашуу (сөз мааниси үстүртөн),

б) кемсинтүү, же кордоо (түз маанисине жакындап),

в) түз мааниде (акыл-эсинен ажыраган адам) колдонулат.

Демек, буга чейин сөздүн маанисине көңүл бурбай, же сөздүн эки гана маанисин билген окуучу эми үчүнчү – стилистикалык маани жөнүндө түшүнөт, ар кандай сөздүн кырдаалдык айтылуу маанисин ыргайт. Эгер мугалим окуучунун сөз өнөрү жөнүндөгү кызыгуусун арттыра алса, башка сөздөрдүн да стилистикалык маанисине өз алдынча ой жүгүртүп, ар түрдүү жагдайда кебинде пайдалана баштайт. Ошондо гана стилистика окуучунун сүйлөө жана жазуу маданиятындагы жаңы чөйрөгө багыттап, сөздүн коомдогу кырдаалга карата айтылган стилистикалык маанисин жиктей билет, ой жүгүртүүсү өсөт, кебин өнүктүрөт жана андагы тилге болгон терең чабыт, сезимталдуулукту жаратат.

6-класста “Сөз жасоо жана орфографияга” 16 саат берилген. Анын ичинен “Сөз жасоонун морфологиялык жолуна” 6 саат бөлүнөт. Уңгуга сөз жасоочу мүчөлөрдүн уланышы аркылуу жаңы сөздүн жасалышындагы мүчөнүн грамматикалык өзгөчөлүгүнө карап, сөз жасоочу мүчөлөрдүн төрт түрү үйрөтүлөт [2].

Мүчөлөрдүн түрлөрүн, сөз жасоодогу маанилик өзгөчөлүгүн, кайсы сөз түркүмүн жасайт жана жасалат? Бул тууралуу нагыз түшүнүк берүүгө канчалык аракет жүргүзүлсө да, окуучулардын көпчүлүгү түпкү маанисине жеткиликтүү түшүнбөй, жаттоо менен гана чектелгендиги белгилүү. Мында уңгу түрүндөгү сөз кайсы сөз түркүмүндө эле, мүчө улангандан кийин, туунду формага келгенде, кайсы сөз түркүмүндөгү сөз пайда болгонун аныктоо үчүн мүчөлөрдүн өз ара айырмачылыктарын салыштырмалуу мисалдар менен тактап көрсөтүү керек. Буга төмөнкүдөй мазмундагы көрсөтмө курал сунушталат:

Атоочтон атооч жасоочу; манас + чы= манасчы, үчү + лык = үчүлүк.

Атоочтон этиш жасоочу; от +кор+откор, оюн + ла = ойно, ат + ла = атта.

Этишпен атооч жасоочу; ат + кыч=аткыч, өт+(кар)көр+гыч = өткөргүч.

Этишпен этиш жасоочу; кош + ла = кошто, айка + ыш =айкаш.

Сөз мүчөлөрү (сөз жасоочу, сөз өзгөртүүчү жана форма жасоочу) айырмаланган шарттуу белгилер менен белгиленбей, жөн гана сызыкча менен бөлүп көрсөткөн учурлар да учурап, айрым учурларда (олимпиадада) ажырым пикирлер кездешип жүрөт. Негизинен, сөз мүчөлөрүнүн туруктуу шарттуу белги менен көрсөтүлүшү чоң мааниге ээ. Сөз жасоочу мүчөлөр калпакча, сөз өзгөртүүчү мүчөлөр төрт бурчтук, форма жасоочу мүчөлөр жарым төрт бурчтук, тилибизде сейрек колдонулуучу приставкалар (м; бейадеп, нааразы) жарым тик бурчтук, негиз сөздүн асты жагынан жарым тик бурч белгилери менен белгиленерин морфологиялык талдоо учурунда көрсөтүп, нукка салуунун өзү да жоопкерчиликти талап кылат. [3]

Бул белгилерди окуучулар талашып-тартышып туура коюуга, сөз маанилерин, мүчөлөрдүн түрлөрүн туура ажыратууга кызыгышат. Ошондуктан мүчөнүн төрт түрүн салыштырмалуу мисалдарда, дифференциялык усул менен түшүндүрсө, окуучуга мүмкүн болушунча жеңил, түшүнүктүү болору бышык. Ошондой болгондо гана 6-7- класстарда ар бир сабактын түшүнүктүү жана жеткиликтүү окутулушу окуучунун аң-сезимине бекем жетет. Анткени бул мезгилде түптөлгөн билимдин пайдубалы канчалык бекем болсо, кийинки класстарда алынган билимдин сапатына пайдубал болору шексиз.

Тилекке каршы, орто мектептин окуу программасында сөз жасоо стилистикасы киргизилбеген, бирок бул багыт ар бир сөз түркүмүнүн “морфологиялык жол менен жасалышы” деген тема менен бирдикте каралат. Кээде сөз жасоо стилистикасы сөз болуп жаткан сөз түркүмдөрүнүн морфологиялык белгиси катары каралып гана тим болгон учурлар да кездешпей койбойт. Анда окуучу сөздүн коомдогу чыныгы мүнөзүн түшүнбөй, кептин стилдик өзгөчөлүгүнөн кабарсыз калат. Ошондуктан ар бир сөз түркүмүнүн морфологиялык жол менен жасалышында мүчөнүн стилистикалык маанисин кошо үйрөтсө, окуучунун ойлоосу, кеби, тилдик баамчылдыгы жана сезимталдыгы кошо өнүгөт. Алсак, “Зат атоочтун жасалышы” деген темада алардын морфологиялык (ашпоз, арабакеч), синтаксистик (таш бака, темир жол) жана лексика-семантикалык (уюл, борбор, шоола) жол менен жасалышы окутулат.

Ал эми зат атоочтун морфологиялык жол менен жасалышында мүчөлөрдүн сөздөргө кошкон мааниси стилистикалык жактан жиктелет, башкача айтканда, ар бир мүчө боёктуулукка (кошумча мааниге) ээ болушу, ал мүчө уланган сөздөрдүн мааниси жактан алганда, функционалдык стилдердин бирине же бир тобуна тиешелүү болуп, же кайсы биринде колдонууга жарабай калышы да мүмкүн. Ошол себептен сөз түркүмдөрүнүн жасалуу жолундагы мүчөлөрдүн касиетине карай адабий тилдин жазуу стилдеринин өзгөчөлүктөрүнө ылайык колдонулууга жарамдуулугун практикалык мүнөздө бирге кароого

болот. Стилистикалык боёктуулукка ээ болгон мүчө (урматтоо, кемсинтүү, тамашалоо, ж.б.) кандайдыр бир кошумча мааниге ээ болот.

Мисалы: -ке; энеке, жеңеке (урматтоо мааниси)

-чек; иничек, келинчек (кичирейтүү жана урматтоо мааниси) -кай; балакай, кичинекей (эркектүү, кичирейтүү мааниси).

Мындай субъективдүү баалоочу мүчөлөр кыргыз тилинде өтө көп. Алар уңгунун маанисине да, сүйлөмдүн контекстине да оң же терс маани киргизе алат. Алсак; - поз ээрчибес, же өзгөрбөс мүчө делет, стилистикалык жактан бир канча мааниге ээ:

Орток маани; ашпоз, илимпоз, өнөрпоз.

Кемсинтүү, маскарлоо мааниси; кумарпоз, бекерпоз, ж.б.[4].

Демек, сөз жасоо стилистикасынын өзгөчөлүгүн жана маани берүүчү сөз түркүмдөрүнүн морфологиялык жол менен жасалышын окутууда белгилүү бир критерий катары ачык стилистикалык боёктуу сөз жасоочу мүчөлөрдү пайдаланып, сөздүн орток, боёктуу маанилеринин жасалышы жана алардын кеп стилдеринде ылганып колдонуларын көрсөтмөлүү өтүү мугалим үчүн ыңгайлуу. Сөз жасоо стилистикасын грамматиканын ар бир сөз жасоо ыкмаларында карап, окуучулардын тилдик жана кептик көз карашын, ойлоосун жана аң-сезимин жогорулатуу – учурдун тил сабагына коюлган негизги талаптардын бири. Тил сабагында сөз болуп жаткан тема жөнүндө проблемалуу жагдай түзүп, ага туура, бирок ар түрдүү стилде жооп берүүнү талап кылуу менен продуктивдүү тапшырмаларды жөндөө методу менен да сөздүн стилистикалык маанисин, жооптордун синонимдештигин таптырса, ойлоону өстүрүүнүн бир ыкмасы болот. Учурда коом жаңыланган сайын тилибиздин ар тараптуу өсүп, байып турушу, кадрларыбыздын сапаттуу даярдалышы, тил билүү деңгээлдерин аныктоодогу тест системасы, деңгээлдик, улуттук билим берүү аракеттери улуттук тилдин дүйнөлүк өнүккөн тилдердин катарынан орун алышына аз да болсо салым кошот. Мектеп окуучуларына ар тараптуу билим тил аркылуу окутулат, дүйнө таанымга жол ачат. Берилген маалыматты башка предметтер менен канчалык деңгээлде байланыштыра билишине тилдин бай каражаттары багыт берсе, балдардын тилге болгон кызыгуусу артат, билим алуу үчүн жаңы аракет пайда болот, табиятынан тил байланыштырган бардык предметтер карым-катышта аң-сезимдүүлүк менен окутулат. Балдардын тилдик түшүнүгү, аң-сезиминин деңгээли канчалык жогорулаган сайын сөздүн айтылуу жагдайын ылгап, маани-маңызын терең баамдап, сөздөгү интонация, басым, тонго да маани берип, айтылган ойду дилинде талдай баштайт. Ошондуктан тилди окутуудагы эң биринчи максат – орто мектепте кыргыз тилин окутууну тереңдетүү, сөз байлыгын, аң-сезимин, көз карашын, ойлоосун калыптоонун жөнөкөй ыкмаларын усулдук чеберчилик менен өнүктүрүүгө чакыруу болот.

Мугалимдин сабактарда пайдалануучу дидактикалык каражаттары, иллюстрациялык материалдары: тексттер, талицалар, сөздүктөр, иллюстрациялык карталар, дагы көп түрдүү жабдууларды колдонот, бирок баарынан сабактын эффективдүү, жандуу болушу мугалимдин системалуу, таасирдүү, ынанымдуу сөзүнө көз каранды болот. Мугалимдин сөзү педагогикалык, психологиялык жана логикалык мыйзам-ченемдүүлүктөрдүн талаптарына жооп бергенде гана, коммуникативдик ишмердүүлүгүнүн эффективдүүлүгүн арттырат. Өзүнүн сөзү менен далилдеп материалдын мазмунун жеткиликтүү бере алуусу – бул мугалимдин даярдыгынын натыйжалуу аракети. Мугалимдин теориялык даярдыгы менен сөзүнүн таасиринин күчтүүлүгү интеграциялык мүмкүнчүлүктөрдү окуучулардын колдоого алышы максаттуу жетишкендиктерге багыт алуу дегендикке жатат. [5]

Демек, окуучулардын кыргыз тили предмети боюнча билимин жана билгичтиктеринин негизинде тилдин практикалык зарылдыгын түшүнүү менен билим алууга, коом менен коммуникацияга барууга күчтүү шыктандыруу жаратат. Ал эми бул максатка жетүүдө мугалимдин баяндамасы илимий далилдөөлөргө толгон, адабий тилдик, стилдик жактан нормативдүү, максаты ачык, логикасы күчтүү, сөз байлыгы чексиз, т.а. предметтик теориялык базасы, кеп маданияты ар тараптан толукталган компетенттүү жаратман болуусун талап кылат. Ошону менен бирге окуучулардын жаш өзгөчөлүгүнө, билим базасына, алардын предметти, теманы өздөштүрүү даярдыгына көңүл бурулуп, кептик жөндөмдүүлүгүн жөнгө салуу менен тарбиялык багытын да эске алуусу – окутуу ишиндеги негизги талаптардын бири. Мугалим кандай гана темада болбосун кептик жаңсоолору, салыштыруу, окшоштуруу, жалпылыктарды ачып берүү ыкмалары окуучунун мүдөөсүнө, ой-чабытына шайкеш келип, элестетип, кыялдануусунун бай каражатын арттырат.

Сабакка киришүү жасаганда жаңы сөздөрдү тааныштыруу менен беш мүнөттүк маалыматка окуучунун көңүлүн буруп, жаңыдан кабыл алынган сөздөрдүн келген теги, лексикалык мааниси, кайсы сөз түркүмүнө кирери, кандай мүчөлөрдү кабыл ала аларына токтолуп, аларды катыштырып сүйлөмдөрдү түзүп, ал сүйлөмдөр тиешелүү стилдерди көрсөтүп өтүүнү адатка айландырган тилчи, сөздөрдүн стилистикалык маанисин дагы бирге үйрөтүп жатканын, окуучунун сөз маанилеринин табиятына болгон потенциалы улам жогорулап баратканын сезет, ал эми бала сезбегени менен, тилге болгон кызыгуусу анын шыгын улам жогорулатат, кеп маданиятына болгон көндүм акырындык менен калыптана баштайт. Ушуга улай эле мугалимдин улуттук асыл нарктар, артыкчылыктар, образдуулугу, экспрессивдүүлүгү даңазаланышы окуучунун руханий маданиятынын көрөнгөсүн түптөйт, эстетикалык табитине шык жаратуусу күтүлөт.

Натыйжада адабий тилдин башка стилдери менен иш кагаздар стилиндеги өзгөчөлүктү даана айырмалоо мүмкүнчүлүгүнө жетишет. Бул мугалимдик жоопкерчиликти Ч. Айтматовдун: “Мугалим – өлкөнүн улуу күчү, анын руханий потенциалын биздин турмушубузда өтө көп нерселер аныктап турат. Билимдердин, маданияттын патриотизмдин булагы балдардын аң-сезимине мугалимдин сөзү жана күн сайын көргөн камкордугунун натыйжасында уялайт”- деген сөзү менен аныктоого болот [6].

Жыйынтыктап айтканда, сөз түркүмдөрүнүн лексикалык маанисин үйрөтүүдө, биринчиден, ар бир лексикалык мааниге ээ болгон сөздүн лексикалык түз жана өтмө маанисин ачып, түз жана өтмө маанинин кандай стилдерде колдонулушу ылайыктуу экенин аныктоо зарылдыгы, экинчиден, морфологиялык белгисин ачууда, сөз өзгөртүүчү мүчөлөрдүн грамматикалык маанилерин, сөз жасоочу мүчөлөрдүн касиетин аныктап, оң жана терс маани берүүчү (өнөрпоз, кумарпоз) мүчөлөрүнүн, стилистикалык боёктуулукка ээ болгон (жеңеке, келинчек, балакай) мүчөлөрүнүн сөздөрдүн лексикалык маанисине тийгизген таасирин ажыратып көрсөтүү талапка ылайыктыгы, үчүнчүдөн, оң жана терс маани берүүчү, стилистикалык боёктуулукка ээ болгон мүчөлөр жалганган сөздөрдүн адабий тилдин функционалдык стилдеринин кайсы бирине тиешелүү экендигин мисалдар менен жиктеп жеткирип окутуу баланын сөз маанилерине саресеп салып, сөздөрдү кандай жагдайда, кандай максатта пайдаланыларына таасир берет, логикасын өстүрөт, элестетүүсүн, кебин курчутат [7].

Текстте айтылган мисалдар этикалык, эстетикалык, логикалык маалыматтуулугу менен айырмаланып, менталитеттик этномаданий тарбия берүү менен коштолуга тийиш. Ошондо гана баланын чыгармачыл ой жүгүртүүсүн арттырып, ар бир сөзүндө кеп наркын

сактай билгенге, бардык убакта адабий тилдин функционалдык стилдеринин талабына ылайык сүйлөө чеберчилигине ээ болуп, кеп маданияты калыптанат. Окуучулар тил сыйкырына арбалып, тил үйрөнүүнүн артынан түшүп, тилдин касиет-кудуретин терең аңдап билет, туруктуу руханий байлыкка ээ болот.

Кыргыз тили маданий-руханий баалуулуктарды элибиздин өсүп келе жаткан муундарына өткөрүп берүүдө негизги орунда турат. Окуучулар кыргыз тилин окуп-үйрөнүүнүн натыйжасында тилдик, кептик жана маданият таануучулук компетенттүүлүктөргө ээ болушат. Кыргыз тилин бүтүн жана өнүгүп жаткан система катары курамдык өзгөчөлүктөрүн, тил бирдиктеринин маанисин жана кызматын түшүнөт, тилдик кубулуштарды жана фактыларды анализдей алат, оозеки жана жазуу кебинде адабий тилдин нормаларын колдонуп, кептин стилдеринин бардык түрлөрүнө ылайыктап кеп куруу маданиятына жеришет.

Окуучу кеп ишмердүүлүгүнүн бардык түрлөрүнө (сүйлөө, угуу, окуу жана жазуу) жана пикирлешүү маданиятына, түрдүү тармактарында оозеки кебин өз алдынча өркүндөтүүгө жөндөмдүү болуп, руханий-тарыхый мурас катары тилге кылдат мамиле кылууга тарбияланышат, тил системасынын функционалдык маанилерин, тил бирдиктерин фактыны үйрөнүүдөгү функциясынан анын мүнөздөмөсүн аңдап-түшүнүп, эне тилин үйрөтүүдөгү коммуникативдүү-ишмердүүлүк мамилесин жогорулатат.

Колдонулаган адабияттар:

1. Кыргыз тилинин программасы. – Бишкек: Кыргызстан, 1998.
2. Кыргыз тилинин программасы. – Бишкек: Педагогика, 2000.
3. “Эл агартуу” журналы 1999-жыл. 5-6-саны.
4. Аширбаев Т. Кыргыз тилинин стилистикасы. 3-китеп. – Бишкек: Педагогика, 2001.
5. Давлатов С. А. Официалдуу-ишпиктүү стиль жана аны мектептерде окутуу. – Фрунзе: Мектеп, 1990.
6. Кыргыз тилинин грамматикасы. (Морфология) – Фрунзе: Мектеп, 1964.
7. Идирисов А. Мектептерде иш кагаздарын окутуунун методикасы. – Фрунзе: Мектеп, 1975.

УДК: 81

Айтибаева Ж. К., Мураталиева У. Т.

Ош мамлекеттик университети

Айтибаева Ж. К., Мураталиева У. Т.

Ошский государственный университет

Aitbayeva Zh. K., Muratalieva U. T.

Osh State University

КОНЦЕПТ, КОНЦЕПТТЕР АЛКАГЫ ЖАНА ДҮЙНӨНҮН КОГНИТИВДИК-ТИЛДИК СҮРӨТҮ

КОНЦЕПЦИЯ, КОНЦЕПТУАЛЬНАЯ СТРУКТУРА И КОГНИТИВНО-ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ КАРТИНА МИРА

CONCEPT, CONCEPTUAL STRUCTURE AND COGNITIVE-LINGUISTIC PICTURE OF THE WORLD